

УДК 82-311.6 “1960/1980” Косач

Луцій С. І.,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ
Svitlana.lushchii@gmail.com

ІСТОРИЧНІ РОМАНИ Ю. КОСАЧА 1960-х – 1980-х РОКІВ

Анотація

У статті проаналізовано історичні твори Ю. Косача “Володарка Понтиди”, “Чортівська скеля” та ін. Історичні романи розглянуто з позиції появи нових тем, образів, жанрово-стильових інновацій. Оскільки на сьогодні романістика Ю. Косача 1960-х – 1980-х років практично не вивчена, то увага зосереджується саме на ній.

Ключові слова: історичні романи, діаспора, жанри, стилі, теми, проблеми.

Summary

The article is devoted to the detailed examination of the historical texts by Y. Kosach “The owner of the Pondi”, “Devil rock” etc. Historical novels have been considered through the prism of themes, images, genre and stylistic modifications.

Key word: historical novels, Diaspora, genre, style, themes, problems.

Ю. Косач (1908–1990) – письменник, перекладач, літературознавець, громадсько-культурний діяч – одна з ключових постатей української діаспорної літератури другої половини ХХ століття. Особистість надзвичайно імпульсивна, конфліктна, епатажна, але, без сумніву, багатогранна, по-європейськи освічена, він залишив по собі оригінальну спадщину, яку варто проаналізувати, відкинувши всі ідеологічні упередження.

Опинившись на еміграції, Ю. Косач, як і інші митці МУРу, обрав європейський шлях розвитку української літератури. У виступі “Вільна література” прозаїк закликав українських письменників активно переймати європейський мистецький досвід: “Європа, тільки Європа наше джерело рятунку й онови. Яка-небудь Європа – тільки Європа, цей величний континент, що має таємничу силу онови й відродження після найбільш варварських епох. Європа в її найважливіших проявах: Європа католицького універсалізму..., Європа вольтеріянська, вільнодумна, раціоналістична... Європа фавстівська...”[2, 64].

Провідний критик української діаспори Ю. Шерех у статті “Стилі сучасної української літератури на еміграції”, умовно поділяючи письменників на “органістів” та “європеїстів”, залежно від джерел формування їхнього стилю, жанрово-композиційної та образної системи, Ю. Косача зарахував саме до “європеїстів” [8, 173].

Починаючи з періоду МУРу (1945–1948), модерністська, з елементами імпресіонізму та експресіонізму, проза Ю. Косача успішно рухалася в напрямку до психологічного заглиблення. Сам письменник у

вже згадуваній доповіді “Вільна українська література” висловив думку про те, що філософізм та психологізм – необхідні риси високохудожнього твору: “... Твір справжнього письменника – це витвір і наслідок боротьби; з демоном чи з янголом, як хто хоче; боротьби запеклої, страшної, де проти письменника – сировинний матеріал життя, необтесана брила, її опір, а за нього – його талант, інтуїція, чуття, розум, культура, філософічний світогляд і праця” [2, 56].

Загалом Ю. Косач орієнтувався на оповідні традиції української та європейської прози, зокрема французької, про що свідчить поглиблений психологізм та філософіям його творів.

Літературознавчі розвідки про письменника дають підстави стверджувати, що в центрі уваги дослідників перебувала насамперед проза 1930-х–1940-х рр. Варто згадати праці С. Романова [7], А. Шпиталю [9], М. Васькова [1]. Романістика 1960-х–1980-х років і нині залишається недостатньо вивченою.

А. Шпиталь розглядав такі твори Ю. Косача, як “Рубікон Хмельницького” та “Володарка Понтиди”. Аналізуючи засоби історизму в романі Ю. Косача “Рубікон Хмельницького”, він відзначав: “Твір Ю. Косача відповідає всім канонам історичної повісті. Можна сказати, що навіть якщо такого не було, то коли б було – відбувалося б саме так” [9, 76]. Згаданий твір Ю. Косача автор порівняв з романом П. Феденка про Михайла Кричевського “Гетьманів кум”.

Із-поміж численних досліджень про творчість прозаїка заслуговує на увагу кандидатська дисертація С. Романова “Історична проза Юрія Косача 30-х – початку 40-х років ХХ століття” [7]. У цій роботі проаналізовано концепцію історичної прози Ю. Косача на прикладі його художніх творів 1930-х–1940-х років. Літературознавець згадував також пізніші історичні романи “День гніву” (1948), “Сеньйор Ніколо” (1954), “Володарка Понтиди” (1987).

С. Романов аргументовано довів, що Ю. Косач продуктивно синтезував основні моделі історичної прози – “вальтерскоттівську” та “белетристичну”. Звідси психологізм, художність і разом з тим документальна достовірність його творів.

Дуже цікаво простежити зміну жанрової та сюжетно-композиційної організації творів Ю. Косача 1930-х–1940-х років та творів 1960-х–1980-х рр. У ранніх романах автор більше вдавався до відсторонено-об’єктивної манери викладу від третьої особи й широко розгорнутого сюжету з використанням монологів та полілогів. У пізніших романах розповідь про події вестимуть самі герої.

У романах прозаїк намагався широко залучити історичний контекст доби, ретельно відтворюючи при цьому епоху на різних рівнях: побутовому, світоглядному, культурному, політичному; широко використовував у художніх творах історичні документи. Зі сторінок його

історичних романів “Володарка Понтиди” та “Чортівська скеля” постають різні версії вітчизняної та європейської історії. Використання газетних оголошень, статей, історичних довідок, судових справ, щоденникових записів героїв надають романам Ю. Косача історичної достовірності. Авантюрний сюжет, процес випробувань героїв, елементи пригодництва та детективу, зв'язок долі особистості з історичною ситуацією роблять твори цікавими для читачів, чії аналітичні можливості Ю. Косач прагнув активізувати.

Сюжети для своїх романів письменник брав переважно із вітчизняної історії. Він цікавився подіями, особливо національно-визвольними війнами, та постатями ватажків, які очолювали ці війни (“Рубікон Хмельницького” (1943), “День гніву” (1948)). “Рубікон Хмельницького” Ю. Косач писав протягом 1941–1942 років. Прозаїк так окреслив своє завдання: “Я хочу реконструювати добу і вислухати її людей, згідно з документами, що промовляють завжди яскравіше, ніж всяка уява, або згідно із законами ймовірності”.

Він ретельно вивчав мемуари генералів і маршалів Франції: Конде, Сіро, Тюренна, Гассіона, кардинала Мазаріні, а також інженера Боплана, європейські дипломатичні документи, листування XVII–XVIII ст., дослідження В. Січинського “Чужинці про Україну” та ін. Письменник брався за відтворення найменш віддалених у часі подій, бо це давало можливість скористатися історичними документами, які збереглися.

В історичних романах 1960-х–1980-х років Ю. Косач активно залучає елементи пригодництва. Так, “Володарка Понтиди” (1987) – історико-авантюрний роман. Пригодництво в романі “Володарка Понтиди” давало автору нові можливості: він не зобов'язувався бути максимально точним і відповідальним за історичну достовірність подій та фактів. Власне, загадкова історія княжни Тараканової, яка видавала себе за доньку Єлизавети Петрівни та Олексія Розумовського, і нині залишається до кінця не з'ясованою.

Княжна Тараканова з'явилася на політичному горизонті в 1772 році й перебувала там аж до 1775 року, поки не була схоплена графом О. Орловим та ув'язнена в Петропавлівській фортеці. Ця історія розказана читачам надзвичайно доброю, безкорисливою, благородною людиною – Юрієм Рославцем, який волею долі, опинившись у Парижі, потрапив у свиту княгині. Високо оцінюючи згадуваний твір, у післямові до нього літературознавець Д. Затонський зазначив: “Одне слово, Юрій Косач написав хороший роман. Він добре скроєний і гарно зшитий” [3, 443].

Роман “Чортівська скеля” (1988) – блискучий історичний твір про підпільну боротьбу національно свідомих патріотів 1920-х–1940-х років у Галичині. Ю. Косач, звертаючись до подій підпільної боротьби українців, охоплює чималий хронологічний та територіальний відтинок: у романі згадується так звана “весна народів”, гуртки на Волині, Поліссі, Холмщині,

Галичині, проведені терористичні акції українських патріотів, політичні вбивства, зокрема польського міністра внутрішніх справ у 1934 році та ін.

Прозаїк подає дуже широкі екскурси в історію підпільної боротьби різних народів, зокрема народовольців, керівники яких мають українське коріння: Софія Перовська (із роду Розумовський) та Андрій Желябов; згадує події революції 1948 року в Західній Європі, яку було приборкано.

Авторська передмова до роману “Чортівська скеля” надзвичайно цікава та інформативна. Ю. Косач навмисне коментує свій задум: “Поza загальними фактами та подіями, незалежно також від автентичних учасників подій, “Чортівська Скеля” становить літературний твір без претенсії до точної хронології, чергування фактів і біографії осіб, що являються дійовими особами роману” [4, 6].

Його роман про надзвичайних героїв. Ю. Косач це постійно підкреслює протягом усього твору: “Минуле Львова навіть у невпорядкованих листах, щоденниках, – це криця. Сталевий Львів, такий же – Перемишль і Сокаль – усі сталеві, якими були в княжі часи і такими служили народові й державі” [5, 6].

Перебуваючи у в'язниці, герой-підпільник Олекса Карпишин згадував вислів Ф. Ніцше: “Хочете бути творцями – будьте тверді” [5, 321].

У романі “Чортівська скеля” ефект правдивості досягається завдяки використанню газетних повідомлень, вкраплень тюремних нотаток, зокрема Олекси Карпишина – учасника підпільного руху. У тканину твору вмонтовано листи героїв: Зорянчука (це інформація про те, що було з ним до втечі з тюрми), а також лист арештованої підпільниці Марусі.

Важливу роль у згаданому романі, як і у “Володарці Понтиди”, відіграють епіграфи: уривки із художніх та філософських творів – Т. Шевченка, А. Міцкевича, Аристотеля, Жана Жореса, а також із історичних документів. Усі ці уривки стали ключем до прочитання як окремих розділів, так і роману в цілому. Один із епіграфів: “З минулого ми хочемо перебрати вогонь, а не попіл” [5, 165] (автор слів – Жан Жорес) – висловлює ідею твору.

Слова з трактату Аристотеля пояснюють жанрову специфіку роману та авторські прийоми: “Мистецьке зображення історії більш наукове і ближче до дійсності, ніж докладний історичний звіт. Поезія сягає у саму істоту справи, в той час, коли докладний звіт дає тільки список подробиць” [5, 165].

Роман “Чортівська скеля” не лише про підпільну боротьбу національно свідомих українців. Цей твір також про художника, який прагне служити і мистецтву, і своєму народові. Ю. Косач намагався з'ясувати, наскільки ці місії поєднані. Усвідомлюючи талант свого побратима – Ореста Струхманчука, підпільники бережуть його життя, прагнуть давати йому менш небезпечні доручення. Оскільки Орест –

митець, то у творі згадується багато імен із історії мистецтва, дискусій на культурно-мистецьку тематику.

Загалом у романі “Чортівська скеля” чимало історичних екскурсів й роздумів про перебування українців під владою поляків. Герої ведуть інтелектуальні розмови із залученням історичних фактів, культурно-мистецьких реалій (Орест Струхманчук, Олекса Карпишин, Рената та ін.). Інтелектуальні діалоги в романі нагадують творчу манеру В. Винниченка, а також В. Підмогильного, М. Івченка та інших прозаїків “розстріляного відродження”.

У романі “Чортівська скеля” Ю. Косач використав елементи видіння, прийом гри з часом: Орест і Рената переміщаються в минуле, у якому теж були борцями за національне визволення. Це 1848 рік, тому Рената стала Дзвінкою, Івасик – Басаврюком. Надкомісар Білєвич також побачив видіння, але це видання майбутнього: від прекрасної Варшави лишилися тільки руїни, пуста.

На сьогодні надзвичайно актуальним стало завдання з'ясувати особливості “великої прози” Ю. Косача в контексті української та європейської романістики. У тексти історичних романів 1960-х–1980-х рр. письменник широко залучає елементи психологізму, філософізму, авантюризму, документи, газетні статті, оголошення, матеріали судових справ, епістолярій та щоденникові записами. У його романах неабияку роль відведено інтелектуальним діалогам на теми історії, культури, мистецтва, політики.

Безперечно, інтелектуальна філософська романістика Ю. Косача розрахована насамперед на вдумливого освіченого читача.

Стильова палітра творів Ю. Косача різнобічна й синтетична. Одні літературознавці називають стиль письменника експресіоністичним, інші означають його як “експресіоністичне бароко”. Так, польський критик Ю. Лободовський у дослідженні “Українська еміграційна література” написав також і про особливості стильової манери цього письменника: “Буйний і бароковий, він, охоче ганяючись за зовнішніми ефектами, не завжди знаходить монолітний стиль мистецького виразу, і корабель його прози, гнаний вітрилами експресіоністичного ліризму, однаково добре здобувається до порогу, як і осідає на першій-ліпшій міліні. Але ті новелі й фрагменти, які я знаю (“Рубікон Хмельницького”, “Цезар степів”, “Запрошення на Цітеру”), становлять безсумнівно цінні здобутки, а передусім носять на собі печать сильної й повнокровної особистості” [6, 7–8]. Справді, специфічною рисою героїв історичних романів Ю. Косача є їхня “сталевість”. У дусі неоромантизму прозаїк героїзує постать Б. Хмельницького, борців-підпільників.

Про риси бароко в романістиці Ю. Косача вели мову літературознавці В. Державин та Ю. Лавріненко, аргументуючи свою позицію тим, що в його історичних романах є риси, притаманні стилю необароко: стильові

експерименти, відчуття катастрофізму, принцип поєднання протилежностей, усвідомлення особистістю причетності до історії.

Романістика Ю. Косача ілюструє його світоглядну еволюцію. Це шлях від письменника-націоналіста до письменника універсального. Однак роман “Чортівська скеля” засвідчив його повернення до національної проблематики.

Аналіз особливостей композиційної структури, образної системи, художньо-стильових засобів та мистецьких завдань дозволяє говорити про такі різновиди історичних романів Ю. Косача, як історико-пригодницький, історико-авантюрний, історико-філософський, історико-психологічний та історико-соціальний роман.

Таким чином, історична романістика Ю. Косача стала справжнім надбанням модерної інтелектуальної прози діаспори другої половини ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васьків М. Український еміграційний роман 1930–50-х років : монографія / М. Васьків. – Кам'янець-Подільський : ПП “Медобори–2006”, 2011. – 192 с.
2. Косач Ю. Вільна українська література / Ю. Косач // МУР. Збірники літературно-мистецької проблематики. Збірник II. – Мюнхен-Карльсфельд, 1946. – С. 47–65. *(При цитуванні діаспорних видань зберігаємо орфографію оригіналу, пунктуацію уніфікуємо за сучасними правописними нормами).*
3. Косач Ю. Володарка Понтиди : роман / Ю. Косач. – Нью-Йорк : Нові обрії, 1987. – 444 с.
4. Косач Ю. Слово про роман “Чортівська Скеля” / Ю. Косач // Косач Ю. Чортівська Скеля : роман. – Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 1988. – С. 5–6.
5. Косач Ю. Чортівська Скеля : роман / Ю. Косач. – Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 1988. – 456 с.
6. Лободовський Ю. Українська еміграційна література / Ю. Лободовський // Сучасна Україна. – 1952. – 18 трав. – С. 7–8.
7. Романов С. М. Історична проза Юрія Косача 30-х – початку 40-х років ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. н. : спец. 10.01.01 “Українська література” / С. М. Романов. – К., 2008. – 19 с.
8. Шерех Ю. Стилї сучасної української літератури на еміграції / Ю. Шерех // Шерех Ю. Не для дітей. Літературно-критичні статті і есеї. – Нью-Йорк : Пролог, 1964. – С. 161–195.
9. Шпиталь А. Хмельниччина в історичній прозі української діаспори / А. Шпиталь // Слово і Час. – 2000. – № 5. – С. 75–79.

Стаття надійшла до редакції 1 жовтня 2017 року